

SAJTÓKORLÁTOZÁS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Egy alapjog léte az első világháborús kivételes hatalmi szabályozás árnyékában¹

KELEMEN Roland
egyetemi tanársegéd (SZE ÁJK)

A háború esetére szóló kivételes hatalmi intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvénycikket (továbbiakban HKtv.) hosszadalmas, az osztrák féllel és az uralkodóval folytatott, számos bukkanóval nehezített tárgyalásokat követően 1912 decemberében fogadta el az Országgyűlés.

Az első átfogó jellegű kivételes hatalmi jogszabályunk számos alapjog korlátozását tette lehetővé háború vagy háború veszélye esetében. Ennek megfelelően a HKtv. tárgyi hatálya kiterjedt a sajtójog, a sajtószabadság területére is; ennek oka a miniszterelnöki indokolás szerint az volt, hogy „a sajtóközlemények a hadviselés érdekeit igen könnyen veszélyeztethetik. Lehetnek sajtóközlemények, a melyek esetleg egész ütközetek elvesztését okozhatják[...].”²

A HKtv. 11. §-a az, amely a sajtóra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazta. E szakasz kimondta, hogy a minisztérium elrendelhetette, miszerint az időszaki sajtó köteles példányait a legközelebbi királyi ügyészségnek vagy rendőrhatóságnak kell kézbesíteni előzetes megvizsgálás céljából, ahol dönthettek: ha „valamely sajtótermékkel oly bűncselekmény követtetnék el, a mely a hadviselés érdekeit érinti, a sajtóterméknek szétküldését megtilthatja.”³ A HKtv. rendelkezései szerint kizárólag bűncselekmény esetében lehetett szankcionálni az újságírókat, a szerkesztőt vagy a kiadót.

¹ Jelen tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett NTP-NFTÖ-16-0313-kódszámú pályázat támogatásával valósult meg.

² Lukács László miniszterelnök indokolása a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló törvényjavaslathoz. *Képviselőházi irományok*, 1910. XXII. kötet, 633–726., 633. számú iromány, 15–16.

³ A háború esetére szóló kivételes hatalmi intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvénycikk, 11. § (2) bekezdés.

A HKtv. lehetőséget biztosított a kormány számára, hogy egyes belföldi lapokat, amelyeknek közleményei a hadviselés érdekeit veszélyeztették, azok megjelenését és terjesztését betiltsa,⁴ továbbá külföldi lapok esetén a rendeltetési helyükre juttatás előtt ellenőrzés alá vethették azokat, s ha tartalmuk a hadviselés érdekeire veszélyes volt fel foglalhatták, illetve behozatalukat és terjesztésüket megtilthatták.⁵

A képviselőház – ahogy a nagyrészt a javaslat többi részét is – észrevétel nélkül elfogadta a HKtv. sajtójogi rendelkezéseit,⁶ elfogadva a miniszterelnöki indokolást, mely szerint a felhatalmazás „kétségtelenül jelentékeny korlátozása a sajtószabadságnak; de háború esetén e korlátozások szükségeseek; és e korlátozások mellett is fennmarad a sajtószabadság legfőbb elve, hogy a gondolatközlés nem tétetik előzetes engedélytől függővé...”⁷

Jelen tanulmányban a HKtv. fentebb felvázolt felhatalmazásainak első világháborús alkalmazását tekintem át.

1. A kivételes hatalmi szabályozás hatása a sajtóra, sajtószabadságra a világháború idején

A kabinet már a háború előtt megkezdte a háború idején szükségesnek vélt rendelkezések kidolgozását és háború esetére egységes csomagban való összeállításukat. Eme rendeletcsomag elkészítése már a HKtv. elfogadása előtt megkezdődött, végül azonban csak 1914. július 23-án hagyta jóvá a minisztertanács. Ugyanekkor rendelkeztek azok kiadásáról is. A rendeletcsomag a „Tájékoztató a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. A magyar szent korona országainak területére J-25, b” (továbbiakban: Tájékoztató) összefoglaló elnevezést kapta. Július 26-án kelt átiratával a belügyminiszter megküldte valamennyi főispánnak, a törvényhatóságok első tisztviselőinek, fővárosi főkapitánynak és a határszéli rendőrkapitányságok vezetőinek.

A Tájékoztatóban foglalt, a sajtójog területét érintő rendeleteket célszerű az egyes felhatalmazások köré csoportosítva bemutatni. A HKtv. 11. §-ban rögzített jogosultságok három csoportra oszthatóak: (1) felhatalmazás időszakos lapok előzetes ellenőrzésére és bűncselekmény esetén történő szankcionálására; (2) belföldi lapoknak kormány általi betiltása, amennyiben a hadviselés érdekeit veszélyeztetik; (3) külföldi lapok előzetes ellenőrzése és eltiltása, amennyiben hadiérdeket veszélyeztetnek.

1.1. Az előzetes lapellenőrzés az első világháború idején

A HKtv.-be foglalt rendelkezések nyomán kiadott rendeletek első csoportját jelentették tehát azon jogszabályok, amelyek hatáskört biztosítottak a sajtótermékek ellenőrzésére, továbbá azok, amelyek az ellenőrzés szabályait határozták meg. A kormány az

⁴ HKtv. 11. § (4) bekezdés.

⁵ HKtv. 11. § (5) bekezdés.

⁶ Ld. KELEMEN Roland: *Források a kivételes hatalom szabályozásának magyarországi geneziséről*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2017.

⁷ HKtv. miniszteri indokolása, 16.

időszaki lapok és más sajtótermékek ellenőrzéséről szóló 5.483/1914. számú rendeletében felhatalmazást adott az igazságügy miniszternek, hogy a belügyminiszterrel és a kereskedelmi miniszterrel egyetértve az erre okot szolgáltatató időszaki lapoknak és az időszaki lapok közé nem tartozó minden más sajtóterméknek az ellenőrzését rendelettel szabályozza.⁸

E felhatalmazás birtokában megalkotott rendeletet szintén tartalmazta a Tájékoztató. A rendelet preambuluma visszautalt a felhatalmazást adó jogszabályra és ismételten kijelentette, hogy ellenőrzési szabályok csak és kizárólag az erre okot szolgáltatató (külön megjelölendő) sajtótermékekre vonatkoznak.⁹

A szétküldés előtti ellenőrzés nem példa nélküli a magyar sajtójog történetében, hiszen a Bach-rendszer formális sajtószabadsága idején szintén e módszert alkalmazták. Ezen ellenőrzési mód bár nem nevezhető klasszikus értelemben előzetes cenzúrának, azonban annál akár jóval hatásosabb is lehetett, hiszen a felmerülő jelentős költségek-től való félelem öncenzúrához vezethetett. Jelentős eltérés a korábbiakhoz képest, hogy szankcionálásra csak bűncselekmény megvalósítása esetén volt lehetőség, vagyis az ellenőrzést végző személy döntési jogkörét kellően körülhatárolta a jogalkotó.

Az ellenőrzésre kijelölt szervek a királyi törvényszékek mellett működő királyi ügyészségek voltak. Illetékességük alá azok a sajtótermékek tartoztak, amelyeket az általános illetékességi területükön állítottak elő.¹⁰

Az előzetes ellenőrzésre rendelt sajtótermék sajtórendészeti kötelezpéldányát a királyi ügyészség vezetőjének vagy az általa megbízott ügyészségi tagnak, ügyészségi megbízottnak, rendőrhatalósági tagnak vagy határrendőrség területén ezzel megbízott határrendőrségi tagnak a kezéhez kellett kézbesítőkönyvvel megküldeni. A szétküldés jogszerű megkezdésének kezdete – ha ellenőrzéssel megbízott hatósági tag korábban ezt nem engedte meg – a sajtórendészeti kötelezpéldány kézbesítésétől számított 3 óra, más sajtóterméknél egy hetet követően volt lehetséges. A postahivataloknak, vasúti és hajózási vállalatoknak a sajtótermék felvételét meg kellett tagadni, amíg a hatósági tag engedélyt vagy a kézbesítőkönyv révén a fentebb meghatározott idő elteltét nem igazolták.¹¹

A hatósági tag, amennyiben vizsgálatának eredményeként megállapította, hogy a sajtótermékekkel oly bűncselekményt valósítottak meg, amely a hadviselés esetleges érdekeit veszélyeztette, a sajtótermék szétküldését meg kellett, hogy tiltsa. A tilalom kimondása mellett erről azonnal tájékoztatnia kellett a szétküldésben közreműködő szerveket. A rendelet expressis verbis kizárólag a szétküldést tilalmazza és a sajtóról szóló 1914. évi XIV. törvénycikk 8. § szerinti további terjesztési módokról nem rendelkezik, így annak szó szerinti értelmezése esetén azon sajtótermék, amelynek szét-

⁸ A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.483/M. E. számú rendelete, az időszaki lapok és más sajtótermékek ellenőrzéséről. *Magyar Rendeletek Tára* (továbbiakban: *MRT*), 1914. 1430.

⁹ A m. kir. igazságügyminiszternek, a m. kir. belügyi- és kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve kiadott, 12.001. M. E. számú rendelete, az időszaki lapok és más sajtótermékek ellenőrzésének szabályozásáról (továbbiakban: Sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet), *MRT*, 1914. 1973–1976., 1. §.

¹⁰ Sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet 2. §.

¹¹ Sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet 3–4. §.

küldését megtiltották, például árusítás vagy ingyenes szétosztás révén terjeszthetőek lettek volna, azonban „ily magyarázat mellett a törvény által fokozott mérvben védeni szándékolt elsődrendű érdekek csak igen fogyatékos oltalomhoz juthatnának...”¹²

A hadviselés érdekét sértő bűncselekmények egy részét már a HKtv. is megállapította a II. fejezetében, ezen túlmenően kifejezetten sajtó útján megvalósuló ilyen cselekménynek minősültek „az osztrák–magyar monarchia két állama fegyveres erejének állásáról, mozdulatairól, erejéről és működéséről, az erődök és erősítvények állapotáról, úgyszintén az e fegyveres erő számára szolgáló fegyverek, hadiszerek és szerelvények mennyiségéről, vagy élelmiszerek hollétéről, mennyiségéről és minőségéről, vagy szállításáról a sajtó útján történő közlések.”¹³ Ezen szabály megsértője a Csemegikódex alapján 5 évi államfogházzal és nyolcezer koronáig terjedő pénzbüntetéssel volt sújtható. A katonai intézkedéseket csak akkor közölhettek, ha a hír a miniszterelnökség sajtóosztályától, a horvát–szlavón–dalmát országos elnökségtől, a hivatalos lapok útján, valamint a honvédelmi minisztériumtól, a sajtófőhadiszállástól és a közös hadügyminisztérium sajtóosztályától származott. Eme tilalmak körét 1914. augusztus 3-án kiterjesztették a német birodalmi hadsereggel kapcsolatos közlésekre is.¹⁴

1914 októberében kiterjesztették a tilalmazott cselekmények körét azzal, hogy aki a hadviseléssel kapcsolatban vész hírt koholt, terjesztett, vagy valakinek a halálát, sebesülését, hadifogságba esését híresztelte anélkül, hogy kétséget kizárólag arról meggyőződött volna, továbbá egyéb olyan hírt koholt vagy terjesztett, amely a lakosság körében félelmet keltett, kihágást követett el.¹⁵

Ha az ellenőrzés alá vont lap nem a hadviselés érdekével kapcsolatos bűncselekményt, hanem egyéb közvélemény cselekményt valósított meg, akkor az ügyész intézkedett a bűnvádi eljárás megindításáról.¹⁶

Az előzetes vizsgálat alá vont lapok esetében nemcsak azt figyelték, hogy megvalósított-e olyan cselekményt, amely a hadviselés érdekeit sértette vagy veszélyeztetette, hanem szűrték az olyan hírek közlését, „amely a lakosság körében nyugtalanságot vagy izgalmat kelthetett, hátrányos befolyással lehet a monarchia katonai helyzetére és a hadviselés érdekeit is veszélyeztethette.”¹⁷

Zboray Miklós az első indemnitási törvény vitája során részben helyesen rögzítette a sajtóellenőrzési rendelettel kapcsolatban, miszerint azáltal, hogy nemcsak bűncselekmény elkövetését vizsgálja, ezzel „[k]iterjesztette ezt a törvényben gyökerező elvi

¹² ANGYAL Pál: Háború és sajtószabadság, *Bűnügyi Szemle*, 1914/2. 91.

¹³ A m. kir. ministeriura 1914. évi 5.482. M. E. számú rendelete, a katonai intézkedések közlésének eltiltásáról. MRT., 1914. 1429–1430.

¹⁴ A m. kir. ministeriumnak 5.081/M. E. számú rendelete a katonai intézkedések közlésének eltiltásáról szóló 5.482/M. E. számú rendelete hatályának kiterjesztéséről, MRT., 1914. 1463.

¹⁵ A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 7.271. eln. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez és a székesfővárosi államrendőrség főkapitányához a hadviseléssel kapcsolatos álhírek koholásának és terjesztésének tilalmáról., MRT., 1914. 2337–2338.

¹⁶ Sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet 5. §.

¹⁷ Sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet 6. §.

megállapítást.¹⁸ Részben helyesen ugyanis, ha a HKtv. 11. § 4. bekezdésében foglalt szöveget¹⁹ megfelelően értelmezzük, akkor látható: az magába foglalja azt, hogy az ellenőrző hatóság nem csupán azért vizsgálja az előzetes cenzúra alá helyezett lapokat, hogy a hadiérdeket bűncselekménnyel sértő közléseket kiszűrje, hanem azért is, hogy azokat is, amelyek bűncselekmény elkövetése nélkül realizálhatnak ilyen következményeket. Ugyanis nehezen elképzelhető, hogy vizsgálat nélkül az eltiltás *expressis verbis* kimondott jogával élni tudtak volna. Ezen felül azonban a HKtv. egyetlen szakasza sem szól olyan felhatalmazásról, amely lapszám eltiltását vagy akár megjelenés eltiltását lehetővé tette volna olyan hírek közlése esetén, amely nyugtalanságot vagy izgalmat kelthetett a lakosság köreiben. Érvelhetnénk azzal, hogy a jogalkotó a hadiérdek körében értékelte ezen közléseket – amely nem lett volna a valóságtól elrugaskodott gondolat, hiszen a hátsország nyugodalma segíti a hadiérdekek eredményes kimenetelét –, azonban látva, hogy az idézett szakasz külön is kiemeli a hadviselés érdekeit vagy a Monarchia katonai helyzetének veszélyeztetését, ennek okán azt a következtetést kell levonni, hogy maga a jogalkotó itt a tilalmas közlések egy külön csoportját fogalmazta meg, amelyre azonban nem adott felhatalmazást a HKtv. egyetlen szakasza sem.

A sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet 6. §-ába foglalt hírek közlése csak a fentebb említett forrásokból szerzett információk esetén volt lehetséges, vagy akkor, ha ehhez a miniszterelnökség sajtóosztálya vagy a területileg illetékes kormánybiztos hozzájárult.

A sajtótermékek azon lappéldányának terjesztését az ellenőrző hatóság eltiltotta, amelyek a fenti tartalmú közléseket tartalmaztak, továbbá abban az esetben, ha szükségesnek vélte, a hatóság az időszakos lap esetleges betiltása végett az igazságügy miniszterhez vagy a belügyminiszterhez fordulhatott.²⁰

Az ellenőrző hatóság annak megállapítása végett, hogy a sajtótermék katonai érdeket sértett-e, köteles volt – a katonai hatóság részéről ezzel megbízott – katonai szakértőt meghallgatni és véleményét figyelembe venni.²¹

A rendeletben foglaltak megszegése, a sajtórendészeti kötelempéldány beszolgáltatásának elmulasztása vagy sajtótermék idő előtti szétküldése – ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg – kihágási alakzatnak minősült, és 2 hónapig terjedő elzárással és hatszáz forintig terjedő pénzbüntetéssel volt sújtható.²²

Az előzetes sajtóellenőrzést általánosságban nem alkalmazta a kormány, mivel úgy vélték: a lapok ennél kevésbé szigorú keretek között is képesek a háborús viszonyoknak megfelelően működni. Az enyhébb revízió eszközei az ún. sajtótilalmak és bizalmas közlések voltak.

¹⁸ Zboray Miklós felszólalása az első indemnitási javaslat képviselőházi vitájában, *Képviselőházi napló*, 1910. XXVI. kötet, 1914. július 22.–1915 május 6., 576. ülésnap, 470.

¹⁹ „A ministerium intézkedhetik, hogy egyes belföldi időszakos lapoknak, a mennyiben közleményeik a hadviselés érdekeit veszélyeztetik, megjelenése és terjesztése eltiltassék.”

²⁰ Sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet 6. §.

²¹ Sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet 8. §.

²² Sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet. 1–9. §.

A sajtótilalmak, vagy más néven objektív tilalmak körét az igazságügy miniszter határozta meg bizalmi rendeleteiben, a kezdeti időszakban a hadihírekre és a külpolitika bizonyos kérdéseire terjedt ki.²³ A hadi események kevésbé szerencsés fordulata, továbbá a társadalmat egyre inkább szétfeszítő belső feszültség – amelyet mind tovább fokozott az élelmiszerárak drasztikus emelkedése, a szénhiány, gázhiány –, valamint az ezek következtében egyre megerősödő munkásmozgalmak okán egyre több bíráló hangvételű cikk jelent meg az újságok hasábjain. Ezek folyamányaként az igazságügy miniszterek folyamatosan bővítették a sajtótilalmak körét. 1916-ban Balogh Jenő igazságügy miniszter a tiltott közlemények körét kiterjesztette többek között: a liszt és kenyérhiányra vonatkozó közleményre, kémkedési ügyekben hozott bírósági ítéletekre, munkásmozgalmakról szóló közleményekre, béketörekvésekről szóló közleményekre.²⁴ Vázsonyi Vilmos első igazságügy minisztersége idején, 1917. július 8-án kiadott rendeletében már 25 pontban sorolta fel az objektív tilalmak körét.²⁵ Ugyanezen év utolsó hónapjaiban Grecsák Károly bizalmas rendeletben tovább növelte ezek számát és ekkortól már tilalmas volt a teljes közlélemzés, közellátás kérdésköre, fűtéssel, világítással kapcsolatos ügyek. Azon sajtóterméket, amely ezt megsértette, vagy előzetes cenzúra alá helyezték vagy a kolportázs jogát megvonták.²⁶

A másik enyhébbnek – vélt – korlátozást a szubjektív tilalmak vagy bizalmas közlések jelentették. A bizalmi közlést eseti jelleggel adta ki a Sajtóalbizottság – akár felsőbb utasításra – udvarias formában megkeresve a szerkesztőséget, hogy egy-egy hír közlésétől tekintsen el. A szubjektív sajtótilalmat megszegő lappal szemben a Sajtóalbizottság az ügyészségnél kezdeményezett eljárást.

E tilalmak azok, ahol a cenzor túlkapásai, túlburjánzásai leginkább tetten érhetőek. Meg kell viszont jegyezni a cenzorok védelmében, hogy feladatuk rendkívül összetett és nehéz volt, még a legnagyobb figyelem mellett is a hiba lehetősége kizárhatatlan, amellet, hogy nyilván voltak politikai utasításra elvégzett cenzurázások is. Tisza István a cenzurát bíráló ellenzéki felszólalásokkal kapcsolatban jegyezte meg, hogy „[a] legjobb akarat mellett is, ha egyszer cenzuráról van szó, lehetetlen, hogy több-kevesebb kellemetlenség, árnyoldal, több-kevesebb, hol komikus, hol bosszantó fonákság kíséretében ne működjenek azok az urak, akik a legnagyobb jóindulattal teljesítik ezt a feladatot.”²⁷

²³ M. KONDOR Viktória: Adalékok az első világháború alatti sajtó és cenzúra történetéhez. Törvények és cenzúra, *Magyar Könyvszemle*, 1975/1. 82.

²⁴ BELLÉR Judit: Sajtópolitika és sajtórendészet az I. világháború idején. MEZEY Barna – NAGY Boldizsár (szerk.): *Fiatal oktatók műhelytanulmányai* 3. Budapest, ELTE ÁJK kiadása, 1982. 45.

²⁵ Vázsonyi Vilmos igazságügyminiszter válasza Fényes László kormányprogrammal kapcsolatos képviselőházi felszólalására, in. Képviselőházi napló, 1910. XXXVIII. kötet, 1917. december 10. 1918. február 25., 767. ülésnap, 239–240.

²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár, Az MNL iratairól készült digitális másolatok – W szekció, W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek K27, 1917, 1917. 12. 13., 44. ülés.

²⁷ Tisza István miniszterelnök válasza az első indemnitási javaslat tárgyalása során elhangzott felszólalásokra, *Képviselőházi napló*, 1910. XXVI. kötet, 1912. július 22.–1915 május 6., 577. ülésnap, 483.

A sajtótilalmak és bizalmas közlések terén a cenzor szerepében kezdetekben a miniszterelnökség sajtóosztálya, később pedig a Sajtóalbizottság lépett fel. A sajtóosztály gondoskodott a nyilvánosságra szánt háborús események közzétételéről a Budapesti Közlöny, a Magyar Távirati Iroda és a Budapesti Tudósító útján. Minden más katonai vagy háborús eseményre vonatkozó hír csak előzetes jóváhagyás útján jelenhetett meg. Kezdetben ezeket az engedélyeket a sajtóosztály adta ki, később viszont az apparátus nem volt képes ezen feladatokat ellátni, egyfelől mivel nem rendelkezett megfelelő katonai szakértelemmel, másodsorban emberanyag és infrastruktúra hiányosságai miatt, harmadsorban információ hiánnyal küzdött, mivel minden hírt, adatot először a Hadi Felügyeleti Bizottság kapott kézhez.

A Hadi Felügyeleti Bizottság (továbbiakban: HFB.) lényegében a kivételes hatalmi intézkedések végrehajtásának koordináló szerve volt. A háború kirobbanása előtt 1914. július 24-én a „[k]ivételes intézkedések gyorsasága és az egységes irányítás céljából”²⁸ szervezték az egyes minisztériumokból delegált képviselőkkel. A HFB. végezte a hadi helyzetről beérkezett hírek, jelentések politikai és katonai szempontból történő értékelését, és ez alapján döntött, hogy ezek közül melyeket lehet nyilvánosságra hozni. A HFB.-vel egy időben állították fel az annak szervezeti egységeként működő Sajtóalbizottságot. Ezen albizottság az egyes szakminisztériumok képviselőiből és katonai szakértőkből állt. A Sajtóalbizottság volt tehát az a szerv, amely a háború jelentős részében felelős volt azért, hogy a sajtótilalmak és bizalmas közlések megfelelő módon működjenek.

A szubjektív tilalmakat főszabályként kizárólag a hadviselés érdekében gyakorolhatta a Sajtóalbizottság, legalábbis – ahogy Apponyi Albert szavaiból kitűnik – az ellenzék elvárása az volt, hogy „cenzura akadályozza meg az olyan hírek és fejtegetések közzétételét, amelyek a hadviselés érdekeinek direkte vagy indirekte, felesleges izgalom előidézése által, árthatnak.”²⁹ Az Sajtóalbizottság a háború kitörése alatt több mint ezer ilyen szubjektív tilalmat adott ki.³⁰

Az egyes sajtótermékek szerkesztősége az eltiltástól és más szankcióktól való félelem miatt még nyomdába küldés előtt megküldte az esetlegesen a tilalmi körbe tartó cikkeit a Sajtóalbizottságnak. Eme intézkedések képében viszont ráismerhetünk az előzetes cenzúrára, amellyel a legfőbb probléma az volt, hogy nem erre volt felhatalmazása a kormányoknak. A HKtv. 11. §-a szerinti előzetes ellenőrzést soha nem vezették be általánosságban és annak könnyítéseként tekintettek a szubjektív és objektív tilalmi körök kiadására, és csupán tanácsadásnak tekintették az előzetes cikkvéleményezést, valójában mindvégig tilosban jártak.

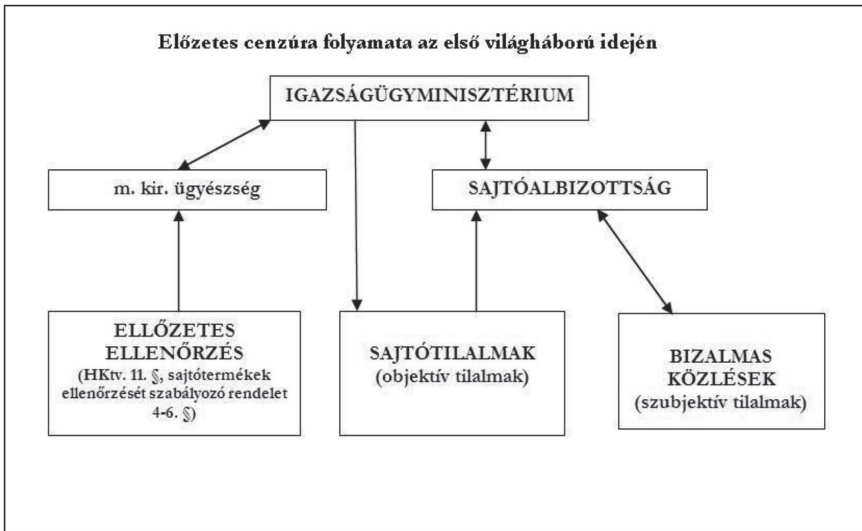
Ezen eljárás valódi árnyoldalát Zboray Miklós rendkívül érzékletesen foglalta össze, amikor kifejtette, hogy a cenzorok „[b]éklyókba kötik már a gondolatot is, nem látott alakok, nem látott szellemek, felelősség nélkül, felelősségre nem vonhatók. Nincs, akit

²⁸ M. KONDOR i. m. 78–79.

²⁹ Apponyi Albert felszólalása az első indemnitási javaslat képviselőházi vitájában, *Képviselőházi napló*, 1910. XXVI. kötet, 1912. július 22.–1915. május 6., 577. ülésnap, 477.

³⁰ PAÁL Vince: A sajtó szabadsága a „nagyháború” éveiben (1914–1918). In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 26.

előszólitson az ember, ha megfojtja a gondolatokat és megfojtja a közérdeki kérdések vitatását a sajtóban...”³¹ Annak ellenére rendkívül hangsúlyos, amit Zboray mondott, miszerint a HKtv. kimondta, hogy minden intézkedés a teljes kabinet felelőssége mellett történt,³² valamint annak ellenére is, hogy – Rakovszky István kérdésére – a napi ügyek intézése miatt a politikai felelősséget maga Balogh Jenő igazságügy miniszter vállalta.³³



Az előzetes lapellenőrzés fenti formái a háború első két évében a hírlapok többségét nem érintette drasztikusan, ezt bizonyítja, hogy ebben az időszakban érték el a legmagasabb példányszámot, ezek közül kiemelkedett Az Est, amely alkalmanként elérte a négy százalékos darabszámot is.³⁴ Ez láthatóvá teszi, hogy önmagában a cenzúra alkalmazása nem lehetetlenítette el a lapok életét „csupán csak” megnehezítette egyes gondolatok közlését, azonban teljes elvonásról nem beszélhetünk a dualizmus idején.

1.2. A lapbetiltás jogának gyakorlata

A HKtv. 11. §-a a lapok előzetes ellenőrzésén túl felhatalmazást biztosított a kormánynak arra, hogy azon időszaki lapok megjelenését és terjesztését eltiltsa, amelyek közleményeikkel a háború érdekeit veszélyeztették. Maga az eltiltás ténye előfeltételezi,

³¹ Zboray Miklós felszólalása az indemnitási törvényjavaslat képviselőházi vitájában. *Képviselőházi napló*, 1910. XXVI. kötet, 1914. július 22.–1915 május 6., 576. ülésnap, 472–473.

³² HKtv. 1. § 1. bekezdés.

³³ Rakovszky István interpellációja a sajtócenzúra alkotmányserőltől, valamint Balogh Jenő igazságügy miniszter válasza. *Képviselőházi napló*, 1910. XXVII. kötet, 1915. május 7.–1915 december 21., 597. ülésnap, 548.

³⁴ Mucsi Ferenc: Sajtó, cenzúra Magyarországon az első világháború idején, *Történelmi Szemle*, 1984/1–2. 196.

hogy ezen lapok a szankciót megelőzően azon orgánumok szűk sorába tartoztak, amelyek esetében a kormány már elrendelte a sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet szerinti előzetes cenzúrát, tehát az eltiltás előtt korábbi közleményeikkel már az ellenőrzés alá vonásra is okot adtak.

A háború kirobbanásának előestéjén kiadott, a háború idejére szóló felhatalmazások alapsomagjába foglalt rendelet alapján a kormány ezen hatáskör gyakorlásával a belügyminisztert ruházta fel.³⁵

A lapbetiltást a lap előzetes ellenőrzésére jogosult hatósági személy (kir. ügyész, ügyészségi megbízott, rendőrhatalósági tag, határrendőrségi tag) kezdeményezhette az igazságügy miniszternél vagy belügyminiszternél, emellett a Sajtóalbizottság a kéréseit, figyelmeztetéseit figyelmen kívül hagyó lapokkal kapcsolatban az ügyésznél kezdeményezhetett eljárást. Ezek eredményeként a belügyminiszter rendeleti formában tiltotta el az egyes lapok kiadását és terjesztését. Eme rendeletek mindegyikében szigorúan ügyeltek arra, hogy a felhatalmazásban foglalt okkal, vagyis a háborús érdekek veszélyeztetésére hivatkozással indokolva tiltsanak be egy-egy orgánumot. A tilalmat megszegő személy a HKtv. 11. § utolsó bekezdése szerint volt büntetendő, vagyis amennyiben cselekményével súlyosabban büntetendő cselekményt nem valósított meg, akkor kihágásért két hónapig terjedő szabadságvesztéssel és hatszáz koronáig terjedő pénzbüntetéssel volt büntetendő.³⁶ A rendeleteket a lap fekvése szerint illetékes polgármesterekkel külön is közölték, kérve őket arra, hogy annak tartalmát ismertessék az érintett lap kiadójával és szerkesztőjével, emellett pedig felhívva őket, hogy a rendelet végrehajtását ellenőrizzék.

A háború első három hónapjában a belügyminiszter 8 politikai lap³⁷ esetében élt betiltási jogkörével. Ezek legtöbbje valamelyik nemzetiség lapja volt, éltal könnyen fellelhető az érdek, amely a lap újságíróit, szerkesztőjét ténylegesen olyan cikkek közlésére sarkalta, amely a Monarchia katonai érdekével ellentétes volt.

Betiltották a Rendkívüli Újságot (augusztus 4-én),³⁸ a Kassai Munkást (augusztus 7-én),³⁹ a Zasztavat (augusztus 13-án),⁴⁰ a Szlovenszky Denniket (augusztus 18-án),⁴¹

³⁵ A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.484. M. E. számú rendelete, egyes belföldi időszaki lapok megjelenésének és terjesztésének eltiltásáról. MRT., 1914. 1431.

³⁶ HKtv. 11. §, (6) bekezdés.

³⁷ A lapokat eltiltó rendelet sok esetben csak a miniszterelnök egyes kivételes hatalmat taglaló képviselőházi jelentéseiben találhatóak meg teljes terjedelemben, míg röviden összefoglalva a Belügyi Közlöny Különfélék rovatában adták közre.

³⁸ A m. kir. belügyminiszternek 1.937/1914. B. M. res. számú rendelete, a Rendkívüli Újság nevű lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

³⁹ A m. kir. belügyminiszternek 144.724/1914 számú rendelete, a Kassai Munkás megjelenésének és terjesztésének betiltása.

⁴⁰ A m. kir. belügyminiszternek 2.551/1914. B. M. res. számú rendelete, a Zasztava nevű lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

⁴¹ A m. kir. belügyminiszternek 2.692/1914. B. M. res. számú rendelete, a »Szlovenszky Dennik« nevű lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

a Reijcke Novinet (augusztus 27-én),⁴² a Közérdek című lapot (szeptember 4-én),⁴³ a La Voce del Popolo (október 19-én),⁴⁴ a Független Hirmondót.⁴⁵ Még év vége előtt hatályon kívül helyezték a Rendkívüli Újságot⁴⁶ és a Szlovenszky Denniket,⁴⁷ valamint 1915 elején a Voces del Popolo betiltó rendeletet,⁴⁸ majd a Szlovenszky Denniket pár hónappal később ismét betiltották.⁴⁹

A következő években további 15 lapot tiltott be a belügyminiszter, ebben már azonban több munkáslap is megtalálható volt, amelyek esetében a békére való törekvés és a munkásszervezetek esetleges uszítása merült fel, mint a hadi érdeket veszélyeztető közlés, azonban még mindig számottevő többségben voltak a nemzetiségi médiák. 1915-ben betiltották a Nemzeti Iskolát,⁵⁰ Fiumei Híradót,⁵¹ Národny Hlásnikot,⁵² Svetlot,⁵³ Riecki Novi Listet.⁵⁴ 1916-ban a Romanult,⁵⁵ a Világító Örtornyot és Tanítást,⁵⁶ A Tett⁵⁷ és a Svetlo Svet⁵⁸ című szépirodalmi lapokat. 1917-ben tilalom tárgyává

⁴² A m. kir. belügyminiszter 3.188/Res. szám, a Reijcke Novine megjelenésének és terjesztésének betiltása.

⁴³ A m. kir. belügyminiszternek 3.738/1914. B. M. res. számú rendelete, a »Közérdek« nevű lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

⁴⁴ A m. kir. belügyminiszter 168.871/V-a. 1914. számú rendelete a Fiumében megjelenő »La Voce del Popolo« című időszaki lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

⁴⁵ A m. kir. belügyminiszter 5.484/1914. számú rendelete, a Független Hirmondó megjelenésének és terjesztésének betiltása.

⁴⁶ A m. kir. belügyminiszternek 2.966/1914. B. M. res. számú közleménye, a »Rendkívüli Újság« nevű lap megjelenését és terjesztését eltiltó 1.937/1914. B. M. res. számú rendelet hatályon kívül helyezése tárgyában.

⁴⁷ A m. kir. belügyminiszternek 3.751/1914. B. M. res. számú közleménye, a »Szlovenszky Dennik« nevű lap megjelenését és terjesztését eltiltó 2.692/1914. B. M. res. számú rendelet hatályon kívül helyezése tárgyában.

⁴⁸ A m. kir. belügyminiszternek 27/1915. B. M. számú közleménye, a »Voce del Popolo« megjelenését és terjesztését eltiltó 168.871/1914. B. M. számú rendelet hatályon kívül helyezése tárgyában.

⁴⁹ A m. kir. belügyminiszternek 4.677/1915. B. M. res. számú rendelete, a »Szlovenszky Dennik« című időszaki lap megjelenésének és terjesztésének ismételt eltiltása.

⁵⁰ A m. kir. belügyminiszternek 466/1915. B. M. res. számú rendelete, a »Nemzeti Iskola« című időszaki lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

⁵¹ A m. kir. belügyminiszternek 14.440/1915. B. M. számú rendelete, a »Fiumei Híradó« című időszaki lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

⁵² A m. kir. belügyminiszternek 1236/1915. B. M. res. számú rendelete, a Národny Hlásnik című időszaki lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

⁵³ A m. kir. belügyminiszternek 39.942/1915. B. M. számú rendelete, a »Svetlo« című időszaki lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

⁵⁴ A m. kir. belügyminiszternek 6.791/1915. B. M. res. számú rendelete, a »Riecki Novi List« nevű lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

⁵⁵ A m. kir. belügyminiszternek 32.858/1916. B. M. számú rendelete, a »Romanul« nevű lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

⁵⁶ A m. kir. belügyminiszternek 2.696/1916. B. M. res. számú rendelete, a »Világító Örtorny« és a »Tanítás« című időszaki lapok eltiltása tárgyában.

⁵⁷ A m. kir. belügyminiszternek 6.267/1916. B. M. res. számú rendelete, »A Tett« című szépirodalmi időszaki lap eltiltása tárgyában.

⁵⁸ A m. kir. belügyminiszternek 132.161/1916. B. M. res. számú rendelete, »Sveslo Svet« című szépirodalmi időszaki lap eltiltása tárgyában.

vált A Nap című időszaki lap,⁵⁹ amelyet azonban 3 nappal később ismét engedélyeztek a Budapesti Újságírók Egyesületének közbenjárására.⁶⁰ Szintén ezen évben jelent meg utoljára az Arcok és Álarcok.⁶¹

1918-ra a Wekerle-kabinet sajtóval való viszonya jelentősen megromlott. A Budapesti Újságírók Egyesülete létrehozta a Cenzúra Ellenés Bizottságot, amelyhez a lapkiadók szindikátusa is csatlakozott.⁶² A legnagyobb politikai lapok közül Az Est, Pesti Hírlap, Neues Pester Journal és a Népszava is előzetes lapvizsgálat alá került.⁶³ A Pesti Napló, amely osztotta előbbi lapok sorsát – ahogy a minisztertanácsi jegyzőkönyv fogalmazott – „a már jóváhagyott cikket, a cenzúra eszközlése után, új kitételek becsempészésével oly antimilitáris cikké alakította át, amelynek megjelenését a cenzúra semmi szín alatt sem engedte volna meg,” ennek okán betiltása felmerült a minisztertanács ülésén.⁶⁴ A nyár elejére odáig fajultak a dolgok, hogy a Népszava és a többi szociáldemokrata lap betiltása került napirendre, a történet végén az összes ilyen lapnak megvonták a vasúti szabadjegyét,⁶⁵ továbbá betiltották A közalkalmazott,⁶⁶ a Magyar Vasutas és a Villamos⁶⁷ című lapokat.

1914 és 18 között 23 lapot tiltottak be. E szám valós súlyát akkor kapjuk meg, ha megvizsgáljuk a háború előtti orgánumok számát. A háború kitörésének évében Magyarországon 707 lap volt forgalomban, a háború alatt 74 újat alapítottak, a nemzetiségi lapok száma 1914-ben 201-re volt tehető.⁶⁸ A lapbetiltások száma nem mondható jelentősnek a vizsgált korszakban, főként politikai célzathoz történt betiltások csak a háború utolsó hónapjaiban jelentek meg.

⁵⁹ A m. kir. belügyminiszternek 16.143/1917. B. M. számú rendelete. »A Nap« című időszaki lap eltiltása tárgyában.

⁶⁰ A m. kir. belügyminiszternek 17.473/1917. B. M. számú rendelete, »A Nap« című időszaki lap megjelenését, terjesztését eltiltó rendelkezés visszavonása tárgyában.

⁶¹ A m. kir. belügyminiszternek 48.417/1917. B. M. számú rendelete, az »Arcok és Álarcok« című folyóirat eltiltása tárgyában.

⁶² PAÁL i. m. 42.

⁶³ Fényes László sürgős interpellációja egyes lapok ellen elrendelt előzetes cenzúra és egy lapnak a frontokról való kitiltása ügyében, *Képviselőházi napló*, 1910. XXXVIII. kötet, 1917. december 10.-1918. február 25., 762. ülésnap, 122.

⁶⁴ Magyar Nemzeti Levéltár, Az MNL iratairól készült digitális másolatok – W szekció, W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek K27, 1918, 1918. 03. 27., 12. ülés.

⁶⁵ Magyar Nemzeti Levéltár, Az MNL iratairól készült digitális másolatok – W szekció, W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek K27, 1918, 1918. 06. 21., 21. ülés.

⁶⁶ A m. kir. belügyminiszter 1918. évi 4.596. res. számú rendelete, »A közalkalmazott« című lap megjelenésének eltiltásáról.

⁶⁷ A m. kir. belügyminiszter 1918. évi 4.827. res. számú rendelete, a »Magyar Vasutas« és a »Villamos« című lapok megjelenésének eltiltásáról.

⁶⁸ DEZSÉNYI BÉLA (szerk.): *Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára kiadása, 1942. VIII-IX.

2.3. Sajtórendészeti jogosítványok a külföldi sajtóval szemben

A HKtv. 11. §-a kivételes hatalmi állapot idejére felhatalmazást biztosított a külföldi sajtótermékeknek ellenőrzésére és – hadiérdek veszélyeztetésére hivatkozással – lefoglalására, illetve kitiltására.

A felhatalmazásba foglaltakon túl rögzíteni kell, hogy a kormány továbbra is élt azzal a gyakorlattal, hogy azoknak a külföldi lapoknak a postai szállítási jogát megvonta, amelyek a magyar államot támadták, nem megfelelő hangnemben írtak róla, támadták politikai berendezkedését, az uralkodócsaládot vagy szélsőséges politikai nézeteket próbáltak népszerűsíteni. A háború során a kabinet több mint száz lap postai szállítási jogát vonta el.

A Tájékoztatóban foglalt rendeletek sorába tartozott az a jogszabály, amelyben a kormány a Szerbiából érkező időszaki lapok behozatalát, belföldi továbbítását és terjesztését eltiltotta, továbbá elrendelte más szerbiai sajtótermék ellenőrzését és esetleges lefoglalását. Eme tilalom kiterjedt ezeknek a lapoknak a fordításaira, az akár külföldön akár magyar területen történt, valamint ezeknek egyes részeire is. A posta ezekre a lapokra előfizetést nem fogadhatott el. A vám vagy postai kezelés alá került időszaki lapokat, pedig a belügyminisztériumnak vagy a horvát–szlavón–dalmát országos kormányelnökségnek kellett beszolgáltatni.⁶⁹

A nem időszakos lapokat pedig revízió után lehetett csak továbbítani rendeltetési helyükre. Ellenőrzésüket a Magyar Királyság területén a miniszterelnökség sajtóosztálya, Horvát-Szlavónországban pedig a királyi országos kormány elnöksége végezte.⁷⁰ Magyarország területén az ellenőrzést ténylegesen – a miniszterelnökség sajtóosztálynak kirendeltségeként a főpostahivatal épületében működő – a Külföldi Sajtótermékek Ellenőrző Bizottsága végezte. Vezetője Horváth Á. Gyula miniszterelnöki sajtótudósító volt.⁷¹

A vámellenőrzés alá tartozó sajtótermékek esetében a vámhivatalnak, zárt levélben érkezett küldemény formájában érkező esetében pedig a kicserélő postahivatalnak kellett megküldeni Budapestre vagy Zágrábba ellenőrzés megejtése végett.

Azt a nem időszakos sajtóterméket, amelynek esetében az ellenőrzés nem talált vizsázásokat, vámkezelés után késedelem nélkül kellett kiszolgáltatni. Azt a lapot viszont, amelynek esetében az ellenőrzés azt állapította meg, hogy az hadiérdeket sértett vagy veszélyeztetett, 'őrizetbe vették' (mai szóhasználattal: lefoglalták) és intézkedtek annak továbbterjesztési tilalmáról. Olyan nem időszaki sajtótermékek esetében, amelyek kapcsolatban már korábban bírói ítélet született annak elkobzásáról vagy megsemmisítéséről, azt lefoglalták. Ha a vizsgálat alá vont lapok közül valamely esetében elrendelték a terjesztés beszüntetését, akkor annak tényét a hivatalos lapban közzé kellett

⁶⁹ A m. kir. ministerium 5.485/M. E. számú rendelete a Szerbiából érkező időszaki lapok behozatalának és terjesztésének eltiltásáról és az onnan érkező más sajtótermékek ellenőrzéséről és lefoglalásáról (továbbiakban: 5.485. számú rendelet), MRT., 1914, 1431–1433., 1. §.

⁷⁰ 5.485. számú rendelet, 3. §.

⁷¹ PAÁL i. m. 32.

teni. Aki a későbbiekben ilyen lapot terjesztett, az a HKtv. 11. § utolsó bekezdése szerint – amennyiben súlyosabb cselekményt nem valósított meg – kihágást követett el.⁷²

A szerbiai lapokra vonatkozó rendelet hatályát Oroszország hadba lépését követően 1914. augusztus 5-én kiterjesztették az orosz sajtótermékekre is,⁷³ ezt követően, pedig 1915. május 24-én az összes ellenséges állam sajtótermékére.⁷⁴

Emellett 1914. augusztus 7-én elrendelték valamennyi külföldről érkező sajtótermék rendeltetési helyre való küldés előtti ellenőrzését, valamint a hadviselés érdekét veszélyeztető lapok esetében azok lefoglalását. Ezt követő további intézkedésekről a szakminiszterrel egyetértésben a miniszterelnök döntött.⁷⁵

3. Összegzés

A kivételes hatalmi törvény számos felhatalmazást biztosított a kormánynak háború és annak veszélye esetére, lehetővé téve számára többek között a közigazgatás militarizálását, az alapjogok korlátozását. Mindezt azonban a kormány teljes felelőssége mellett, az abban foglalt keretek között és a körülményekhez igazodó mértékben.

A sajtó félévszázados rohamos fejlődésének is köszönhetően a HKtv. nem tekinthetett el annak háború esetén való korlátozásától, azonban minden esetben a döntést szigorúan hadiérdekhez kötötte.

A HKtv. által biztosított előzetes lapellenőrzést a kormányok soha nem rendelték el általánosságban, csak csekély számú lap esetében. A valódi korlátozást a szubjektív és objektív sajtótilalmi körök jelentették, amelyek révén az előzetes ellenőrzésre önként benyújtott cikkek számos alkalommal akadtak fent a Sajtóalbizottság cenzorainak kezei között. Fontos hangsúlyozni, hogy bár a kormányok enyhébb eszköznek vélték emeletilalmi köröket, mint az előzetes lapellenőrzést, egyfelől az már nyomtatott sajtópéldányokra vonatkozott, másfelől pedig ezen tilalmi körök kiadására nem volt alkotmányos felhatalmazásuk.

A lapbetiltások esetében az volt megfigyelhető, hogy főként nemzetiségi lapokra terjedt ki, azonban összesen 23 lapot érintett – ezek közül három hamar visszakapta megjelenési jogát –, ami az 1914-ben megjelenő 707 hírlaphoz és ebből közel 200 nemzetiségi laphoz képest elenyésző számot tett ki.

A külföldi lapokkal kapcsolatos rendészeti szabályok a maguk összességében megfeleltek a felhatalmazási törvénynek, ezenfelül pedig mindegyik abszolút mértékben igazolható a háborús érdekek védelmével.

⁷² 5.485. számú rendelet 3–6. §.

⁷³ A m. kir. minisztérium 1914 évi 5.858. M. E. számú rendelete, a Szerbiából érkező időszaki lapok behozatalának és terjesztésének eltiltásáról és az onnan érkező más sajtótermékek ellenőrzéséről és lefoglalásáról szóló 5.485. M. E. sz. rendelet hatályának kiterjesztéséről, MRT., 1914, 1465.

⁷⁴ A m. kir. minisztérium 1915. évi 1.809. M. E. számú rendelete, az ellenséges államokból érkező időszaki lapok behozatalának és terjesztésének eltiltásáról és az onnan érkező más sajtótermékek ellenőrzéséről és lefoglalásáról, MRT., 1915, 701.

⁷⁵ A m. kir. minisztériumnak 5.720/M. E. sz. rendelete a külföldről érkező sajtótermékek ellenőrzéséről, MRT., 1914, 1466.

Az első nagy világegés jelentős hatást gyakorolt a sajtóra, hiszen „1911 és 1920 között 62,3%-os volt a politikai napi- és hetilapok számának csökkenése.”⁷⁶ A hírlapok esetében ez a szám a korábbi 707-hez képest 305-re módosult.⁷⁷ Eme csökkenés jóval inkább köszönhető a háborús gazdálkodásból fakadó papírhiánynak, valamint a Tanácsköztársaság önpusztító ténykedésének, mint magának a kivételes hatalmi szabályok által biztosított felhatalmazási körnek. Igazolva látszanak Georg Orwell szavai: „a háború lényege maga a pusztítás – nem feltétlenül emberi életké, hanem az emberi munka eredményeié.”⁷⁸ Eme pusztítás oly eredményes volt, amelyből sem a magyar sajtó, sem pedig a magyar állam azóta sem tudott teljesen felépülni.

⁷⁶ BUZINKAY Géza – KÓKAY György: *A magyar sajtó története I. – A kezdetektől a fordulat évéig*. Budapest, Ráció Kiadó, 2005. 189.

⁷⁷ DEZSÉNYI i. m. VIII.

⁷⁸ GEORGE ORWELL: *1984*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989. 105.